

## Muutokset, katkokset ja jatkuvuudet itäisessä Euroopassa

18. Aleksanteri-konferenssi ”Liberation–Freedom–Democracy? 1918–1968–2018” pidettiin Helsingin yliopistossa 24.–26. lokakuuta 2018. Konferenssin tarkoituksena oli keskustella nykytiedon valossa menneestä vuosisadasta ja varsinkin tapahtumista, jotka ovat ajoittuneet kolmen kahdeksalla päättyneen vuoden ympärille. Näin konferenssi toi esiin isot mullistukset ja muutokset, mutta myös ajallisen jatkumon. Kun konferenssin alueellinen painopiste oli itäisessä Euroopassa, se tarjosi ajallisen perspektiivin lisäksi laajan maantieteellisen näkökulman. Ohjelma onnistui samalla luomaan kytköksiä myös muihin alueisiin, kuten Balkanille, Venäjälle ja Euraasiaan, mutta myös Länsi-Eurooppaan ja Euroopan ulkopuolelle, esimerkiksi Euroopan valtioiden entisiin siirtomaihin.

Konferenssiin osallistui yli 400 tutkijaa 30 maasta. Kolmipäiväinen tapahtuma jakautui kolmeen täysistuntoon, joissa kuultiin kuusi keynote-luentoa. Tämänvuotisen tapahtuman erikoisuutena olivat Aleksanteri-instituutissa toimivan *Russian Media Lab* -projektin sessiot, joissa pohdittiin median ja internetin kehitystä ja mahdollisuuksia, sosiaalista mediaa sekä sananvapautta ja siihen liittyvää vastuuta ja sen rajoituksia.

Konferenssin avasi seremoniaalinen puhuja, Tarton yliopiston emeritusprofessori **Marju Lauristin**, joka on vuosikymmeniä vaikuttanut Viron kunnallisessa ja valtakunnallisessa politiikassa ja ollut myös Euroopan parlamentin jäsen. Lauristin problematisoi puheessaan ”idän” ja ”lännen” käsitteet ja kehotti myös konferenssivieraita tekemään samoin. Hänen mukaansa nykymaailman ja -tapahtumien selittäminen ”helpoilla” ja vakiintuneilla käsitteillä ei johda kovin syvälliseen ymmärrykseen siitä, mitä ympärillämme tapahtuu. Sen takia tarvitaan sensitiivisempää ja kriittisempää otetta, jossa sisällön lisäksi problematisoidaan myös käsitteet ja tavat, joilla asioista puhutaan.

Lauristinin puheenvuoroa seurasi ensimmäinen *keynote*-sessio, joka osoitti, mitä tämä sensitiivisyys käytännössä tarkoittaa. Professori **Katrin Voltmer** Leedsin yliopistosta esitteli konstruktivistista lähestymistapaa demokratiaan kysymällä, mitä on demokratia ja kuinka kaus se voi ”matkustaa” Länsi-Euroopasta. Voltmer peräänkuulutti alhaalta-ylös-näkökulmaa: toimiva demokratia ei koskaan ole universaali ”tuotituote” vaan aina sidoksissa paikallisiin

erikoisuuksiin. Siitä johtuen demokraattiset järjestelmät voivat vaikuttaa hyvin erilaisilta, kuten Voltmerin Keniassa, Egyptissä, Serbiassa ja Etelä-Afrikassa toteutettu projekti *Media, Conflict and Democratization* ([www.mecodem.eu](http://www.mecodem.eu)) osoitti.

Maahantuonnin ongelmallisuus nousi esiin myös muiden teemojen yhteydessä, kuten paneelissa ”LGBTQ issues in Russia”, jossa Aleksanteri-instituutin tutkija **Alexander Kondakov** ja Itä-Suomen yliopiston tutkija **Pauliina Lukinmaa** käsitelivät aihetta lain, viharikosten ja ihmisoikeuksien näkökulmasta. Lukinmaa osoitti, miten ”lännen” iskulauseet kuten ”homoseksuaalien oikeudet ovat ihmisoikeuksia” eivät välttämättä puhuttele venäläisiä seksuaalivähemmistöjä, koska niistä puuttuvat kytkökset paikalliseen yhteiskuntaan, sen valtasuhteisiin ja intersektionaalisiin hierarkioihin.

Tarinat, narratiivit ja moninaiset merkitykset tulivat esiin useissa puheenvuoroissa. *Keynote*-puhujia professori **Veljko Vujačić** Pietarin eurooppalaisesta yliopistosta viittaisi esimerkiksi kansallisten myyttien merkitykseen ja kyseenalaisti väitteen, että nykyisessä ”notkeassa” ja muuttuvassa maailmassa myös identiteeteistä tulisi notkeita ja helposti muutettavia. Balkanin esimerkkien avulla hän kertoi, miten myytit luovat kuulumisen tarinoiden reunaehdot: myyttien luomia merkityksiä voi kyseenalaistaa, mutta ne eivät ole helposti sivuutettavissa.

Konferenssin kaikille avoin kulttuuriohjelma sai paljon positiivista palautetta. Helsingin yliopiston päärakennuksen kolmannen ja neljännen kerroksen käytäville oli pystytetty valokuvanäytelyt, jotka käsitelivät vuoden 1968 tapahtumia Berliinissä ja Prahassa, mutta myös Helsingissä. Varsinkin verrattuna Prahan kevään veriin tapahtumiin Helsingin mielenosoitukset näyttäytyivät varsinkin rauhallisina. *Russian Media Lab* -projekti järjesti elokuvasesion, jossa katsottiin virolaisen elokuvaohjaajan **Jaak Kilmin** vuonna 2009 valmistunutta leikkimielistä dokumenttia *Disko ja ydinsota*. Elokuva kietoo yhteen faktat ja fiktion ja kertoo Neuvostotodellisuuden absurdiudesta sekä Suomen TV:n merkittävästä roolista sen romuttamisessa 1980-luvulla Neuvosto-Virossa eläneiden lasten näkökulmasta. Elokuvasessiota seurasi yleisökeskustelu Kilmin kanssa, jossa puheeksi tulivat muun muassa ”infosota” ja ”sosiaalinen” media vuosikymmeniä ennen internetin tuloa, mutta myös nostalgia tai sen puute nyky-Virossa.

Tiedekulmassa esiintynyt serbialainen räppäri ja kirjailija **Marcelo** yhteineen yllätti monet konferenssin osallistajat reippaalla mutta samalla herkällä otteellaan yhteiskunnallisiin aiheisiin. *Voimariimit ja vapauden soundit* -nimisen konferenssin kulttuuriohjelman kielimuuri oli ylitetty artistihaastattelun myötä eikä yleisö halunnut päästää räppäriä lähtemään pitkittyneenkään keikan jälkeen. Räppäriin ja trion esitys tuki hienosti konferenssin teemaa ja toi mieleen konferenssissa kuultujen puheenvuorojen kaikuja siitä, miten demokratiaa ei koskaan saavuteta naarmuitta eikä yleensä kovinkaan nopeasti.

Konferenssissa nousivat esiin myös turvallisuuden kysymykset. Kolmannessa ja viimeisessä plenary-sessiossa *keynote*-puhujana **Maria Mälksoo** Kentin yliopistosta toi esiin viime aikoina yhä kiivaammaksi käyneen keskustelun itäisen Euroopan toiseudesta eurooppalaistumisprosessissa, jossa itäisen Euroopan nähdään haastavan valtaviiran tai ”todellisen Euroopan” kulttuurillista ja normatiivista valtaa. Mälksoo jakoi itäeurooppalaisen ”normatiivisen uhan” neljään ulottuvuuteen, jotka nousevat esiin sekä akateemisissa että julkisissa keskusteluissa: se nähdään haastavan liberaalin demokratian, solidaarisuuden arvon, Euroopan turvallisuuden vähäisellä NATO-varustautumisella sekä länsieurooppalaisten maiden hyvinvoinnin viemällä länsieurooppalaisten maiden työpaikkoja ja saavutettuja etuja. Vastaaavasti professori **Stephen Hutchings** Manchesterin yliopistosta avasi Euroopan turvallisuuskysymyksiä Venäjän mediavaikuttamisen kautta ja nosti esiin tarvetta tulkita uutta kylmän sodan jälkeistä aikaa informaationsodankäynnin kautta, jonka nopea teknologinen kehitys on mahdollistanut. Hän avasi nykytilaa esimerkiksi Venäjän virallisen television diskurssin ja Neuvostoliiton jälkeistä aikaa kuvaavan talk show’n diskurssien välisen jännitteen kautta. Lisäksi Hutchings käsittelee sitä, miten venäläisestä mediasta nousee kansainväliseen mediakenttään narratiiveja ja miten ne siinä prosessissa muuttuvat. Hän kertoi myös informaationsodan monimutkaisuudesta ja uudenlaisista raja-aitojen rakentumisesta heterogeenisessä venäjänkielisessä mediayhteisössä sekä dialogisesta ja rekursiivisesta logiikasta, johon Venäjän on totuttava globaalien verkkojen aikakaudella.

Vastarintaideoitua Venäjällä ja itäisessä Euroopassa käsiteltiin muutamassa kiinnostavassa sessiossa. Paneelissa ”Paradoxes of Socialism and Cultural Resistance” käsiteltiin taiteen tekijöiden, valtiotieteen ja ideologian välistä suhdetta eri aikoina ja eri kulttuurikonteksteis-

sa. Tutkija **Heli Reimannin** Helsingin Taiteen yliopistolta mukaan virolaisten muusikoiden neuvostoaikainen kiinnostus jazz-musiikkiin oli paljon moniulotteisempi kuin pelkkä vastakainasettelu vallanpitäjien ja vastarinnan välillä. 1900-luvun alun venäläinen kirjailija Fjodor Sologub puolestaan nousi **Jason Merrillin** (Michigan State yliopisto) tutkimuksessa esimerkiksi taitelijasta, joka toimi yhteiskunnassa aktiivisesti vallankumoustaiteen puolesta, mutta keskittyi taiteessaan käsittelemään osin jopa ideologialle vastakkaisia asioita, kuten kansantaruja mystiikkaa ja järjestelmän dekadentiksi pitämää ”porvarillista rakkautta”. Diskussanttina toiminut **Birgit Beumers** Helsingin yliopistosta korosti puheenvuorossaan, että taiteen ja sosialismin välistä dynamiikkaa tutkittaessaan pitäisi pohtia enemmän myös taloudellisten kysymysten merkitystä. Tämä näkyy selkeimmin **Philip Deckerin** (Oxfordin yliopisto) tutkimuksessa Itä-Saksan ”punaisen Elviksen” eli laulaja Dean Reedin elämäntaipaleesta. Coloradolainen cowboy kenties uskoi aidosti sosialismin aatteeseen, mutta itään loikkaamiseen vaikutti varmasti myös se, ettei levymyynti lännessä lähtenyt koskaan kunnolla nousuun.

Taiteellista protestia ja vastarintaa käsiteltiin myös konferenssin viimeisenä päivänä. **Ana Hofman** Slovenian tieteen ja taiteen akatemiasta esitelmöi erään kuoro-orkesterin antifasistisesta toiminnasta ”radikaalin amatörismin” muodossa. Jugoslavian ja Jugoslavian jälkeisen taiteeseen keskittynyt paneelin toinen puhuja **Senad Halibašić** Wienin yliopistosta kertoi tuoreesta bosnialaisesta teatteriesityksestä *Mennään kahville*. Näytelmän teemana on päivän tärkein tapahtuma, eli kahvin juonti, ja siihen liittyvä nykyisin Mostarin kaupungin jakolinjassa tapahtuva keskustelutuokio. Humoristisenakin pidetty teos on ensimmäinen Mostarin bosniakien ja kroaattien teattereiden yhteistyö. Muslimien ja katolisten välillä jaetun kaupungin normalisointia tavoittava teatteriesitys on saanut sekä kritiikkiä että kiitoksia. **Nastasia Louveau** Zurichin yliopistosta palautti kuulijat hetkellisesti Jugoslavian aikaan ja esitteli harvinaisia kuvia ja tulkintoja avantgardetaiteen noususta sosialistisessa Jugoslaviassa. Kuvissa vilahti myös tuolloin uraansa aloitellut nykyään kuuluisa performanssitaitelija **Marina Abramović**. Sekä 1970 ja 1980-luvun nuoret jugoslavialaiset performanssitaitelijat että heidän aikalaisensa uuden aallon rock-muusikot toivoivat ”parantavansa” sosialismia eivätkä taistelleet sitä vastaan. Tämä kiehtova ja jo aiemmin tutkimuksissa esitetty tulkinta sai aikaan innokkaan keskustelun, joka

jatkuu vielä seuraavankin paneelin jälkeen.

Paneeli ortodoksisen pyhittäjä Trifonin (1495–1583) muistiperinnöstä Venäjällä, Norjassa ja Suomessa sekä erityisesti kolttasamelaiten keskuudessa keskittyi muistamisen poliittisiin ulottuvuuksiin. Norjalainen taidehistorioitsija **Caroline Serck-Hanssen** vertasi Trifonin elämäkerran useampia versioita keskenään ja korosti, etteivät sekulaariset yksityiskohdat – kuten tanskalaisen **van Salingenin** kuvaama tyttöystävän tappo, jota pyhittäjä loppuelämänsä katui – pyyhi pois uskonnollista merkitystä tai ole sen kanssa ristiriidassa. Serck-Hanssen on julkaissut Trifonin perinnöstä perusteellisen tutkimusteoksen *Helgen i grenseland. Arven fra Trifon av Petsjenga* ("Pyhittäjä rajamailla", Orkana, 2017) **Jukka Korpelaitä-Suomen** yliopistosta keskittyi Moskovan valtion muodostamiseen: Jäämeren rannikolla Petsamon luostari oli siirtomaavallan ensimmäinen institutionaalinen muoto, jota sotilashallinto tuki. Korpelan mukaan pyhäinkertomus palveli ainoastaan poliittisen prosessin oikeuttamista. **Elina Kahla** Helsingin yliopistosta puntaroi pyhäinkertomusten merkitystä kulttuuristen törmäysten hallinnassa. Esimerkiksi Trifonin toimintaa evankeliumin julistajana voi pitää positiivisena esikuvana nykykatsannossakin. Sen sijaan, jos ihmiset kokevat ristiriitaa omien muistojensa ja julkisten monumenttien – ”kovan ja pehmeän” muistamisen välillä, voi tuloksena olla kyynisyyttä ja vieraantumista. **Markku Kivinen** Helsingin yliopistosta huomautti kirkon, valtion ja armeijan yhteistyön muovaantumisen 2000-luvun alun Kuolan pikkukylissä ainutlaatuisena yhteiskunnallisena havaintoesimerkinä.

**Suvi Kansikkaan** (HY) päätöspuhe nosti esiin konferenssin antimia ja eteenpäin pohdiskelun tarvetta. Konferenssissa käsitelty ajan-

jakso oli hänen mukaansa sotien, järjestelmän rakentamisen, sosiaalisten, kulttuuristen sekä taloudellisten myllerrysten aikaa. Merkityksellisintä on kuitenkin se, että tämä aika tuotti myös konsepteja, joilla edellä mainittuja ilmiöitä tutkittiin. Yhtenä esimerkkinä tästä on ajan muutoksia konseptualisoiva periodisaatio. Kansikas kannusti yleisöä miettimään, miten periodisaatiota käytetään ja miten me lähestymme, ymmärrämme ja kontekstualisoimme tutkimiamme ilmiöitä. Suuret muutokset, kuten sosialistisen järjestelmän loppu, ovat tärkeitä käännekohtia, jotka auttavat ihmisiä erottelemaan ajanjaksoja. Samalla äärimmäisestään muutokset eivät tee totaalista eroa menneisyydestä. Tästä johtuen Kansikas kehotti käyttämään *legacies of the past* -konseptia sitä mietittäessä, miten kokemuksemme menneisyydestä vaikuttavat tulevaisuuden kehityskaariin. Lopuksi Kansikas korosti tarvetta tarkastella, miten periodisaatiota käytetään, koska määritelmät, kuten ”jälki-sosialistinen” tai ”kylmän sodan jälkeinen” eivät enää nyky-Euroopassa tavoita keskenään kilpailevien demokratian kehityksen visioiden historiaa.

Konferenssi päättyi perinteisesti seuraavan vuoden Aleksanteri-konferenssin esittelyyn. Järjestelykomitean puheenjohtaja **Daria Gritsenko** kertoi, mitä tuleva konferenssi *Technology, Culture and Society in the Eurasian Space* pitää sisällään ja miten se kietoo monitasoisesti yhteen digitaalisen humanismin ja Euraasian aluetutkimuksen.

**Sigrid Kaasik-Krogerus, Dragana Cvetanović ja Sakari Höysiemi**

Kirjoittajat kiittävät: Elina Kahla, Suvi Kansikas, Markku Kivinen, Eeva Korteniemi ja Ira Österberg.